

ALA QARĞANIN (*CORVUS CORNIX* L., 1758) BAKI ŞƏHƏRİNİN URBOEKOSİSTEMLƏRİNƏ ADAPTASIYASINI ŞƏRTLƏNDİRƏN EKOLOJİ VƏ ANTROPOGEN AMİLLƏR

¹RƏCƏBOVA S., ²ƏHMƏDLİ L.

AMEA Zoologiya İnstitutu

¹recebova-sevinc@mail.ru, ²leyla.axmedli97@mail.ru

Abstract: The article provides information on both anthropogenic factors stipulating the adaptation of the Hooded Crow to the urboecosystems of the Baku city and the ecological and ethological characteristics of the species. The mechanisms of the adaptation of the Hooded Crow to the urboecosystems of the Baku city were analyzed and interpreted.

Keywords: *Corvus cornix*, urboecosystem, adaptation, Baku, anthropogenic factors

Hazırda yer üzərindəki əhalinin 55 %-i şəhərlərdə məskunlaşıb və gələcəkdə də şəhərlərin sahəsinin genişlənəcəyi, əhalisinin daha da artacağı proqnozlaşdırılır. Məhz intensiv urbanizasiya nəticəsində, quşların təkamül prosesində formalaşmış daimi təbii yaşayış yerlərindən bir sıra parametrlərinə (havanın temperaturunun nisbətən yüksək olması, binaların və antropogen mənşəli yem mənbələrinin artması, təhlükələrin azalması və s.) görə fərqlənən yeni urboekosistemlər (şəhərlərin inkişafı və əhalisinin artması nəticəsində yaradılan yeni mühit) yaradılır və daima inkişaf etdirilir. Həmin urboekosistemlərdəki optimal yaşayış mühiti bir sıra quş növlərini cəlb etmiş və hazırda da cəlb etməkdədir [1].

XX əsrin ikinci yarısından başlayaraq, Bakı şəhərinin antropogen landşaftlarında məskunlaşıb sinantroplaşan həmin növlərdən biri də Sərçəkimilər dəstəsinə (*Passeriformes* Linn., 1758), qarğalar fəsiləsinə (*Corvidae* Vigors, 1825), Qarğa cinsinə (*Corvus* Linn., 1758) mənsub olan ala qarğadır (*C. cornix* Linn., 1758).

Bakı şəhərinin dendrofil landşaftlarında fon yaradan ala qarğa insanla yaxınlıqdan çəkinməzliyinə (tolerant münasibət) və plastik davranışına görə diqqəti cəlb edir. Bədən uzunluğu 44-51 sm-dir. Dirə kütlesi 600-700 qramdır. Qanadların uzunluğu açılmış halda 1 metrə qədər olur. Yuvalamaq, gecələmək, istirahət etmək üçün hündür ağacları olan park və qəbiristanlığa toplaşır. Yuvaları sporadik halda ağac və evlərin damında əlçatmaz yerdə quru ot və ağac budaqlarından qurulur. Mart-aprel aylarında yuva qurur. 2-6 yaşıl-mavi rəngli yumurta qoyub dişi quş kürt yatır, erkək quş isə onu yuvada yemləyir və qoruyur. 3 həftə kürt yatır. Maraqlıdır ki, yumurtadan ilk çıxan bala erkək olur. Balanı yuvada yumşaq yemlə yemləmək üçün digər quşların yumurtalarını, cücələrini götürür. Səhər tezdən şəhərin müxtəlif yerlərində yem axtarırlar. Yemlənmədən sonra ağacların sıx yarpaqlı budaqlarına qonub "yuxulayırlar". Axşam saatlarında gecələmədən öncə yemləndikləri müşahidə edilir. Ardınca bir ağaca toplaşaraq gecələyirlər ki, bu zaman səs-küyləri ilə diqqəti daha çox cəlb edirlər. Lələk rənglərinə görə fərqlənməsələr də, erkək quş dişidən nisbətən iri olur. Cavan fərdlər 2 yaşında cinsi yetişkənliyə çatır. Ala qarğanın yem rasionunun tərkibi genişdir ki, bu da şəhər mühitində yem obyektlərinin çoxluğu ilə əlaqədardır. Mövsümlə əlaqədar olaraq, həşəratlarla, xırda gəmiricilərlə, bitkilərin toxumları, meyvələri, digər quşların yumurtaları, balaları və insanların qida tullantıları ilə yemlənilir (Şəkil 1).

Digər regionlardan gəlib (Afrika, İran, Şərqi Qafqaz) Bakı şəhərində məskunlaşan növlərdən (yaxalılıq tutuquşu-*Psittacula krameri*, yaxalılıq qurqur-*Streptopelia decaocto*, Şərq qur-quru-*Streptopelia orientalis*, kiçik qur-qur-*Streptopelia senegalensis* və b.) fərqli olaraq, ala qarğa oturaq dendrofil quş kimi Azərbaycanda geniş yayılmışdır. Monitoring zamanı Bakı şəhərinin park və bulvarlarında 1 km marşrut boyu 2-4 ala qarğa qeydə alınır.

Bu növün Bakı şəhərində məskunlaşıb sinantrop növ olmasına həm antropogen, həm də növün ekoloji xüsusiyyətləri mühüm təsir göstərmişdir. Əsas antropogen amil Bakı şəhərinin urboekosistemlərində yem mənbələrinin (məsələn, qida tullantıları, qalıqları, zibilliklər,

Şəkil 1. 1, 2-Müxtəlif qida qalıqları ilə yemlənmə; 3-ağacda ala qarğa yuvası; 4-balaların yuvada yemləndirilməsi.

bitki mənşəli yemlər) və yemin əldə edilməsi imkanlarının artması (yem rəqabətinin azlığı), həmçinin, əlverişli və təhlükəsiz yuvalama, istirahət, gecələmə biotoplarının olması ilə əlaqədardır. Bunu da qeyd etməliyik ki, son illərdə şəhərin küçələrinə qapaqlı zibil qablarının qoyulması səbəbindən, həmin yerlərdə yemlənən qarğaların sayı da azalmışdır. Bu səbəbdən, şəhəratrafi açıq zibilliklərdə daha çox fərd qeydə alınır.

Yuxarıda qeyd edilənlər, göstərir ki, quşu urboekosistəmlərə cəlb edən antropogen mənşəli amillərdir. Digər amillər isə quşun mənsub olduğu növün ekoloji və etoloji xüsusiyyətləri ilə əlaqədardır. Bunlara növün ekoloji plastikliyi, yüksək adaptasiya potensialı və insanla yaxınlıqdan çəkinməzliyi (tolerant münasibət) kimi amillər aiddir. Həmçinin, beynin inkişaf səviyyəsi də ala qarğaya davranış hərəkətlərini daima dəyişən şəraitə uyğunlaşdırmağa imkan verir [2].

Məhz potensial adaptasiya davranışı xüsusiyyətlərinə malik olması, ala qarğaya Bakı şəhərinin urboekosistəmlərində tam sinantrop növ kimi məskunlaşmasına imkan vermişdir. Halbuki, yaxalılıq tutuquşu ilkin adaptasiya mərhələsini keçdikdən sonra tam sinantrop növ kimi Bakı şəhərinin urboekosistəmlərində yayılmağa başlamışlar. Qur-qur (qumru) quşları isə potensial adaptasiya mexanizmlərinə malik olmadıqlarına görə, ilkin adaptasiya mərhələsini keçsələr də, tam sinantrop növ kimi məskunlaşa bilmədilər. Buna görə də, hazırda Bakı şəhərinin urboekosistəmlərində bu növlərə tək-tək hallarda rast gəlinir.

Ala qarğa Bakı şəhərinin urboekosistəmlərində açıq şəraitdə yuvalayan Sərçəkimilərin (*Passeriformes*) yumurtalarını, balalarını yeməklə yırtıcı, qida tullantılarını, qalıqlarını yediyinə görə “təbii sanitari” hesab olunur.

Bakı şəhərinin antropogen landşaftlarında məskunlaşan digər sinantrop növlər kimi, ala qarğanın da ekoloji, etoloji xüsusiyyətləri hərtərəfli öyrənilməmişdir, fragmentar məlumatlar bu növün hazırkı vəziyyətini qiymətləndirməyə imkan vermir. Bakı şəhərinin dinamik sosial-iqtisadi inkişafı ilə əlaqədar olaraq, ərazisinin genişləndiyi, əhalisinin artdığı indiki dövrdə bu növün biotoplarla trofik əlaqələrinin, yem rasionlarının spektrinin, yuvalama şəraitlərinin, nəsilvermə potensiallarının,

populyasiya sıxlığının, limit amillərinin elmi müstəvidə öyrənilməsinə və populyasiyalarının inkişaf istiqamətləri barədə müvafiq proqnozlar verilməsinə ehtiyac yaranmışdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Т.Б.Короткова, Н.Я.Поддубная, Н.П.Коломийцев. Ворои (*Corvus corax*) в городе Череповце / Русский оритологический журнал, 2019, Т. 28, экспресс-выпуск 1826, с. 4498–1503.
2. A.V.Matsyura, K.Jankowski, A.A.Zimaroyeva. Corvidae tolerance to human disturbance in settlement landscapes of Zhytomir (Ukraine) / Romanian Journal of Biology–Zoology, 2015, Vol. 60 (1), p. 39–47.